

*К. В. Мануїлова*

## ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЕТНОПОЛІТИКИ УРСР (1920–1930-ті рр.)

**Ключові слова:** *коренізація, українізація, національна політика.*

**Ключевые слова:** *коренизация, украинизация, национальная политика.*

**Key words:** *korenization, ukrainization, national policy.*

У наш час, коли українське суспільство розбудовує суверенну та демократичну державу, відбуваються процеси відродження національної культури та громадянської свідомості нації. За цих умов зростає необхідність переосмислення історичного минулого, що покладає на історичну науку чималу відповідальність. Головним завданням історії є дослідження переломних періодів.

Одним із таких переломних та суперечливих періодів в українській історії є 20-ті роки ХХ ст., коли відбувались складні процеси утвердження радянської влади, подолання господарської руїни, залучення на свій бік українського села, налагодження державно-адміністративного апарату. Комуністична партія була змушена відступити від гасел інтернаціоналізму — світогляду, в якому класові інтереси пролетаріату були вищими за національними і вдатись до лібералізаційних кроків: у сфері економіки — шляхом упровадження нової економічної політики, у національно-культурній сфері — через коренізаційні заходи, які на терені України набули форм українізації.

Політиці українізації 1920–1930-х рр. в УРСР, як і політиці радянської влади щодо національних меншин загалом, присвячено значну кількість наукових праць. Інститут історії України НАН України видав науково-довідниковий бібліографічний покажчик «Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.)», у якому зібрано джерела і літературу, присвячену дослідженню політики коренізації УРСР [1].

В останні роки здійснено чималий внесок у дослідження політики коренізації 20–30-х рр. ХХ ст. Серед численних праць з означеної проблематики варто виділити ґрунтовні розвідки Г. Васильчука, Я. Верменича, В. Даниленка, С. Кувальницького [2].

Однак актуальною науковою проблемою залишається з'ясування сутнісних і теоретичних аспектів політики коренізації та визначення її місця в комуністичній доктрині. Спираючись на комплексний аналіз історичних джерел та опублікованих новітніх наукових досліджень, у статті ставимо за мету дослідити еволюцію становлення та трансформації теоретичних засад політики коренізації 1920-х рр.

У роки громадянської війни проявлялось нігілістичне ставлення більшовицьких лідерів (М. Бухарін, Е. Квірінг, Ю. П'ятаков, Є. Бош та ін.) до національних прагнень раніше пригноблених народів. Так, голова Раднаркому України Х. Раковський на III Всеукраїнському з'їзді (березень 1919 р.) висловлювався проти української мови, зазначаючи у своєму виступі: «Якби ми оголосили українську мову державною, то це означало б віддати владу поміщикам і налаштованій антиреволюційно дрібнобуржуазній інтелігенції, яка залишалася тут із Петлюрою, а тепер прагне бути робітничо-селянською» [3, с. 48].

Більшовицька концепція державного будівництва на ґрунті диктатури пролетаріату виходила за межі національно-державного будівництва, оскільки її метою було затвердження всесвітнього комуністичного ладу, який мав домінувати над національними інтересами і державними кордонами.

Події наступних місяців показали більшовикам помилковість їх поглядів щодо вирішення національних проблем: як слушно зазначив В. Даниленко, декларований курс РКП(б) на першочергове вирішення назрілих соціальних проблем мав бути доповнений практичними кроками, спрямованими на пом'якшення міжнаціональних відносин, посилення уваги до національного питання [4, с. 395].

Урахувавши допущені у 1919 р. помилки, керівництво РКП(б) розробило нову тактику вирішення національних проблем. Її сутність полягала в завоюванні прихильності пригноблених народів через задоволення їх вимог щодо використання у суспільному житті рідної мови. На думку більшовиків, якщо в державних установах використовуватиметься мова національних меншин, вони не почуватимуться пригнобленими, навіть якщо не матимуть власної державності. Ці міркування стали впроваджуватись у життя.

Коренізація стала вимушеним тактичним відступом від теорії марксизму, необхідним для збереження територіальної цілісності радянської країни. За її допомогою влада прагнула забезпечити собі «перепочинок» для перегрупування сил за рахунок зменшення відцентрових політичних процесів, а також більш ґрунтовно підготувати перехід багатонаціональної країни до соціалізму. Теоретичні розробки щодо побудови соціалізму в соціально недозрілій (у тлумаченні В. Леніна — відсталій) країні на практиці підтвердилися тим, що економічно нерівномірна, неоднорідна в соціальному та культурному відношенні країна була надзвичайно складною в керуванні.

Завдяки НЕПу більшовики планували «довести» країну до такого рівня розвитку виробничих сил, який би дозволив безболісно запровадити в країні соціалізм. Вони схрестили ідею модернізації з комуністичною теорією, а створена ними «радянська виробничо-владна конструкція мала унікальний мобілізаційний потенціал» [5, с. 140]. З теоретичної точки зору, подолання соціально-економічної і культурної відсталості постімперських територій було основою узгодження ленінського плану соціалістичного будівництва з марксистською теорією.

Задля забезпечення прискореного розвитку суспільства партійним керівництвом країни були розроблені соціально-економічні, політичні й культурні заходи. Цій же меті була підпорядкована й політика коренізації, яка мала на меті забезпечити популяризацію соціально-економічних заходів уряду в середовищі різних етносів країни, а з часом — і запровадження цих заходів їхніми представниками.

Процес проникнення більшовицької ідеології в національне середовище отримав назву «радянська націоналізація національних меншин». Із часом політика коренізації мала забезпечити цілковиту підтримку радянської влади з боку всіх народів СРСР. На думку більшовиків, коренізація була лише інструментом для запровадження в життя соціально-економічних програм. Однак теоретичні міркування більшовицьких лідерів зазнали значних змін під впливом реального життя. Історія запровадження коренізації в УРСР засвідчує, що захід, який розглядався як допоміжний, у місцевих умовах перетворився на самодостатню програму, що посіла власне місце в історії роз-

вितку республіки в 1923–1933 рр. Коренізація стала частиною цілісної системи соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних перетворень, засобом перебудови основ існування суспільства.

В історичній перспективі коренізація мала вигляд хвилеподібного процесу, який то посилювався, то втрачав свою актуальність відповідно до гостроти соціально-економічних і політичних проблем. Коренізація запроваджувалася непослідовно, адже весь час залежала від політичної кон'юнктури.

При проголошенні (це видно з матеріалів XII з'їзду ВКП(б)) концепція коренізації мала виразні соціально-економічні і суспільно-політичні акценти, але з часом (після зламу 1929–1930 рр.) звелася до адміністративної і культурницької роботи. Вирішальну роль у формуванні сутнісних ознак коренізації відіграла та обставина, що більшовикам врешті вдалося очолити український рух. Причому на його чолі стала бюрократична верства, яка використала коренізацію як знаряддя кадрової політики. Суспільство, загалом, виявилось неспроможним розвивати ідею ані теоретично, ані практично.

Політика коренізації була спрямована на утвердження радянської влади й комуністичної ідеології в національних республіках силами підготовлених національних кадрів. При цьому вона мала внутрішню і зовнішню мету. Мотиви внутрішньополітичного характеру можна звести до таких положень:

1) зберегти СРСР від дії відцентрованих тенденцій й сприяти входженню УРСР до СРСР;

2) піднести престиж «радянської демократії»;

3) коренізація була спробою опанувати національно-визвольний рух і спрямувати його в комуністичне русло для радянзації освіти, науки, культури й виховання «нової» радянської людини;

4) на початку 1920-х рр. КП(б)У залишалася чужою в Україні, адже її переважну більшість склали росіяни. Щоб зберегти владу, необхідно було надати партії та уряду більше рис національного характеру;

5) у зарубіжній історіографії для визначення цієї політики інколи вживається термін «обманна українізація». Мається на увазі, що вона з самого початку була лише прикриттям російського шовінізму [6, с. 110].

Зовнішня мета запровадження цієї політики полягала в тому, що:

1) коренізація мусила продемонструвати українській громадськості в Польщі, Румунії та Чехословаччині, що лише в СРСР справедливо вирішується національне питання;

2) новий політичний курс більшовиків був викликаний крахом сподівань про всесвітню революцію у зв'язку зі стабілізацією капіталістичної системи;

3) більшовики перенесли свою увагу на колоніальні країни Центральної Європи, Азії та Африки, яким потрібно було показати «правильне» вирішення національних проблем.

Унаслідок дії багатьох факторів концепція коренізації набула ситуативного характеру і на різних етапах свого запровадження виявлялася по-різному. При цьому суттєво змінювалася вага складових, їх співвідношення, а також впливовість провідників коренізації. Тут доречно навести визначені дослідницею Л. Якубовою складові цієї політики:

- засіб політичного миротворення (Е. Квірінг);
- компроміс ідеологій, який дозволив більшовикам на першому етапі значно послабити табір політичних опонентів за рахунок національно-демократичних сил;
- засіб і форма націоналення більшовизму;
- засіб і шлях соціалістичного будівництва на певному етнічному ґрунті (концепції М. Скрипника і О. Шумського);
- знаряддя політичної боротьби (Й. Сталін);
- мета етнокультурного розвитку українства (М. Грушевський);
- шлях національно-культурного відродження;
- метод гармонізації міжнаціональних стосунків у СРСР [5, с. 142–143].

Підкреслимо, що на часі визначальною стала тенденція до вихолощення сенсу політики коренізації, її формалізації та спрощення.

Більшовики розуміли коренізацію одночасно і як метод втілення ідеологічної утилізації національних республік в єдину комуністичну державу, і як один із шляхів усунення від влади політичних опонентів. Зрозумівши, що в Україні надзвичайно сильними є позиції місцевого націоналізму, і повну її інкорпорацію Радянській Росії найближчим часом не вдасться

здійснити, більшовики перейшли до іншої тактики. Шляхом запровадження української мови в радянські установи, школи, культуру, інші галузі суспільно-політичного життя вони намагалися максимально надати радянський зміст національній реформі в Україні.

Деякі з істориків, зокрема В. Орлянський, зауважували, що висхідним пунктом політики коренізації в Україні стало визначення необхідності створення національних адміністративно-територіальних одиниць згідно з постановою ВУЦВК від 1.08.1923 р. Водночас зауважимо, що в самому документі не йшлося про можливість утворення національними меншинами власних територіальних формувань, а лише визначався порядок запровадження мов етнічних меншин у практику повсякденності наявних радянських органів. Постанова не лише не ініціювала створення національних рад і районів, але й робила його зайвим: згідно з нею застосування мов етнічних меншин досить детально регламентувалося і мало спричинити коренізацію кадрів виконкомів усіх рівнів. Тому справжні причини створення національних адміністративно-територіальних одиниць криються в іншому.

Оформлення Радянського Союзу відбувалося на тлі гострої політичної суперечки прихильників ідей автономізму та федералізму. Відомо також, що всі радянські республіки, зокрема й УРСР, створені за етнічною ознакою, домоглися права на існування завдяки амбітності своїх урядів. На X, XI та XII з'їздах РКП(б) розгорнулися баталії навколо принципів утворення СРСР. У зв'язку з цим ідея створення окремих адміністративно-територіальних одиниць для етнічних меншин після проголошення політики коренізації є нонсенсом. На практиці відбувалася подальша централізація адміністративної системи і формування унітарної держави на тлі відмови численним етносам у праві створення власних територіальних одиниць у межах союзної держави. Досить складно пов'язати ці процеси з бажанням створення безлічі дрібних адміністративних формувань національного характеру, що, фактично, призводило до подальшого дроблення СРСР.

Створення СРСР зумовило ліквідацію останніх залишків національної автономії і, як наслідок, засвідчило кризу в національній політиці більшовиків. У дослідженнях В. Даниленка і

Я. Верменич зазначається: «Прикривши факт створення СРСР ідеологічною ширмою інтернаціоналізму, інтернаціонального характеру російської пролетарської революції й інтересами майбутньої світової революції, більшовики були змушені видати і «відкупну» народам Росії — проголосити політику так званої коренізації» [7, с. 145]. Компромісом у відносинах із національними окраїнами став перехід до політики коренізації. На основі доповіді Й. Сталіна «Національні моменти в партійному і державному будівництві», виголошеної на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р., було прийнято резолюцію, що стала правовою основою нової національної політики більшовиків — коренізації. У резолюції надавались рекомендації членам партії: «Домогтись того, щоб органи національних республік і областей склалися переважно з людей місцевих, які знають мову, побут і звичаї відповідних народів; були видані спеціальні закони, які забезпечують вживання рідної мови в усіх державних органах і установах, що обслуговують місцеве інонаціональне населення і національні меншості» [8, с. 30–32]. Згідно з резолюцією, на законодавчому рівні необхідно було переслідувати всіх порушників національних прав і, особливо, прав національних меншин. Також на з'їзді доручили ЦК перекласти марксистську літературу рідною мовою нацменшин, утворити при ЦК національних компартій інструкторські групи з місцевих працівників і розвивати масову партійну літературу рідною мовою цих народів [8, с. 32].

Протягом 1920-х років СРСР загалом сформувався як унітарно-децентралізована держава. На нашу думку, хоча центральне державне керівництво доклало безліч зусиль для перетворення країни на унітарну державу, досягнення цієї мети унеможливила багатонаціональність СРСР і зокрема УРСР. Неймовірна строкатість етнічного складу країни визначала внутрішню суперечливість і складність адміністративно-територіального структурування країни.

Створення національних адміністративно-територіальних утворень відбувалося під гаслами національного відродження. Це мало б стати важливою складовою політизації етносу. Однак більшовицький уряд СРСР уміло деполітизував націоналістичні рухи в республіці та припинив їх критичне зростання вже на початку 1930-х рр.

У більшості праць з історії коренізації, написаних після 1991 р., дослідники говорять про сплеск національної свідомості, освіти, культури етнічних меншин, усього українського народу в 1920-х рр., який згодом змила «спланована центром хвиля русифікації» в 1930-х рр. [9, с. 133]. Лише останнім часом почали з'являтися роботи з більш критичним аналізом як причин запровадження коренізаційних процесів, так і їх наслідків (Л. Якубова, С. Кульчицький, В. Даниленко та ін.).

На нашу думку, «сплеск національної свідомості» спостерігався переважно в урядових виступах та публікаціях і був швидше удаваним, аніж реальним. Українці і національні меншини насторожено спостерігали за битвами більшовицького керівництва з вигаданим ворогом «буржуазним націоналізмом». Рівень політичної мобілізації більшості населення УРСР протягом 1920–1930-х рр. був украй низьким. Громади розгублено дивилися на низку проектів уряду, який згори привносив складові удаваного соціально-економічного і культурного прогресу. У цьому процесі від громад нічого не залежало, жодна з урядових програм не була усвідомлена громадами, виношена в надрах власної етнічної свідомості [5, с. 148].

Радянська національна політика була покликана культивувати національні цінності задля їх синтезу з радянськими цінностями та боротьби з етнічним націоналізмом. Результати довготривалого впливу більшовицької етнополітики були значущими для національно-державної історії СРСР і для етногенезу більшості народів. Перспективи національного розвитку зводилися більшовицькою теорією з національного питання до злиття націй на етапі переходу до комунізму у всесвітньому масштабі.

Однак уже наприкінці 1920-х рр. внутрішньополітична ситуація в СРСР кардинально змінилася. Це було пов'язано зі знищенням Й. Сталіним опозиції, одноосібним захопленням влади, проголошенням курсу на здійснення модернізації країни. Вже не потребуючи підтримки місцевих комуністів, радянська влада розпочала поступове згортання політики коренізації.

Таким чином, більшовицька національна політика залежала від конкретних історичних обставин та зазнала трансформацій відповідно до завдань партії. Коли більшовикам необхідно було



встановити і зміцнити свою владу, вони запровадили політику коренізації, яка мала дуже обмежений і пропагандистський характер. Її метою було не сприяння розвиткові національних мов, як це декларувалось в офіційних документах, а перш за все пристосування до місцевих умов (тобто укорінення), завоювання прихильності серед неросійського населення. Коренізація зводилась лише до дерусифікації суспільно-державного життя. Перетворившись на потужну політичну силу в країні, більшовики відмовились від тимчасових поступок націоналам і взяли курс на встановлення тоталітарної держави радянського зразку.

### *Джерела та література*

1. Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.) : наук.-допоміж. бібліограф. покажчик. — К. : Інститут історії України НАН України, 2003. — 219 с.
2. Васильчук Г. М. Радянська Україна 20–30-х рр. ХХ ст. / Г. М. Васильчук. — Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2008. — 314 с.; Верменич Я. «Українізація» 20-х — 30-х рр. ХХ ст. : зміст та основні напрямки / Верменич Я., Даниленко В. // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. статей. — К., 2003. — Вип. 7. — 128 с.; Політична історія України : ХХ ст. у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курбас та ін. — К. : Генеза, 2002–2003. — Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938 рр.) / С. В. Кульчицький, Ю. І. Шаповал, та ін. — К. : Генеза, 2003. — 448 с.
3. Національні моменти в партійному і радянському будівництві (доклад т. Сталіна і промова Раковського, Скрипника, Гринька на XII з'їзді РКП). — Х. : Шлях освіти, 1923. — 68 с.
4. Даниленко В. М. Радянський варіант «українізації» / В. М. Даниленко, П. М. Бондарчук // Четвертий міжнар. конгрес українців. (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.) ; Міжнар. асоціація українців НАН України / відп. ред. : С. Кульчицький, В. Даниленко. — Одеса — К. — Львів, 1999. — С. 394–399.
5. Якубова Л. Теоретичні аспекти дослідження історії етнічних меншин УРСР / Л. Якубова // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. — К., 2006. — № 15. — С. 132–154.
6. Долженков О. О. Принципи етнополітики в Україні : 1990-х через призму 20-х років / О. О. Долженков // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан етнічності в діаспорі : сутність і конфліктності, проблеми та пріоритети на порозі ХХІ ст. : матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 трав. 1997 р. — К. — Чернівці, 1997. — С. 107–110.
7. Даниленко В. Троянський кінь «українізації» / В. Даниленко, Я. Верменич // Віче. — 1997. — № 5. — С. 145–151.

8. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник : у 2-х ч. / [за ред. В. Ф. Панібудьласки]. — К. : Вища школа, 1997. — Ч. 2. — 704 с.
9. Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. / В. В. Павленко. — К., 1995. — 225 с.

### *Анотації*

**Мануилова Е. В.** Эволюция теоретических принципов политики коренизации УССР.

В статье проанализирована эволюция становления и трансформация теоретических принципов политики коренизации 1920-х гг.

**Manuilova K. V.** The evolution of the theoretical principles of the policy of korenization of Ukrainian SSR.

In this article the evolution of the formation and the transformation of the theoretical principles of the policy of korenization of 1920-th are analysed.

### *Ю. В. Пачос*

#### **МІЖАКАДЕМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (2000–2012 рр.)**

**Ключові слова:** Україна, Польща, Національна академія наук України, Польська академія наук, співробітництво, проекти, конференції.

**Ключевые слова:** Украина, Польша, Национальная академия наук Украины, Польская академия наук, сотрудничество, проекты, конференции.

**Key words:** Ukraine, Poland, the National Academy of Sciences of Ukraine, Polish Academy of Sciences, cooperation, projects and conferences.

Українсько-польські відносини останнього десятиліття характеризуються поглибленням двостороннього співробітництва у всіх галузях суспільного життя. На сучасному етапі має надзвичайно важливе значення міжакадемічне наукове співробітництво, що сприяє розвитку та взаємному збагаченню науки як України, так і Польщі. Міжакадемічне співробітництво провідних наукових установ України і Польщі активно розвивається з 1991 р., коли були зняті усі ідеологічні рамки. З того часу